

IRAK KÜRTLERİ VE BÖLGE BARIŞI

Dr. Ahmet Emin Dağ

INSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Gözlem - Saha 09

Irak'ı oluşturan etnik unsurlar bu ülkedeki çatışma dinamiklerinin önemli bir boyutunu meydana getirmektedir. Irak etnik olarak çoğunlukla Araplardan oluşsa da ülkede hatırı sayılır oranda Kürt, Türkmen ve Asuri gibi diğer küçük topluluklar da yaşamaktadır. Ülkenin sosyal dokusunu oluşturan etnik unsurların birbirleriyle ve rejimle ilişkileri Irak'taki yöneticilerin baskıcı ve ayrıştırıcı niteliklerine göre kimi zaman gergin kimi zaman da daha bütünleştirici bir tarihsel süreçten geçmiştir. Ancak Irak'taki çatışma tarihinde etnik unsurları öne çıkaran nokta daha çok uluslararası ve bölgesel güçlerin bu gruplarla ilişkileri olmuştur. Merkezî hükümetin Araplaştırma politikaları değişik etnisiteleri yabancılaştırırken, bu süreç söz konusu etnik grupları dış güçlerle ittifak kurmaya yöneltmiştir.

Irak'taki etnik unsurlar içinde Kürtler önemli bir gücü temsil etmektedir. Irak nüfusunun %10'unu oluşturan Kürtler, ağırlıklı olarak

Erbil, Süleymaniye ve Kerkük kentlerinde olmak üzere hemen tüm kuzey kentlerinde ve Bağdat'ta yaşamaktadır.

Kürtler

Kürt azınlık ile merkezî Arap idarenin ilişkileri Osmanlı sonrasında inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Irak'ı sömürge idaresi olarak kuran İngilizlerin temel amacı, bir yandan Arap milliyetçisi rejim üzerinden kendi çıkarlarını savunurken bir yandan da kuzeydeki Kürt azınlığın petrol bölgelerindeki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmasını önlemek olmuştur. İngilizlerin bölgede yürüttüğü bu siyasetin yanı sıra Kürt azınlık da yeni kurulan rejim karşısında ikiye bölünmüştür. Toprak ağalarının başını çektiği ve feodal yapının ağırlıkta bulunduğu bir grup, Faysal bin Hüseyin liderliğindeki Arap rejimiyle iş birliği tarafını tutarken, Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki başka bir grup da bağımsız bir Kürt devleti olma eğiliminde olmuştur.

INSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Irak'ta Kürt azınlık kaynaklı ilk gerilim 1920'lerin başında ortaya çıkmıştır. Faysal rejimi, Şii çoğunluğa karşı Sünni Kürtleri kendi yanına çekip bir denge oluşturmaya çalışırken Şii isyanlarıyla başa çıkmaya çalışan İngilizler de Faysal'ın bu politikasını desteklemiştir. Ancak İngilizler -her ihtimale karşı- Kürt grupları da kendilerinden uzaklaştırmak istemediklerinden, Milletler Cemiyeti'nde Kürt azınlığının kendi bölgelerinde tanınmış bir statüye sahip olacağına dair söz vermiştir. Bölgesel düzlemde ise Osmanlı'nın sorunlu mirası üzerine yükselen cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin homojen tek bir ulus yaratma projesi yürürlüğe konmuştur. Bu dönemde Ankara, komşu Irak'ta bir Kürt bağımsızlığının kendisinin de başa çıkmaya çalıştığı Türkiye içindeki Kürtler için teşvik edici olacağını düşünmüştür. Bu nedenle 1920'lerdeki gerilimlerde Faysal'ın entegrasyon siyasetine sıcak bakmış ve Kürtlerin Bağdat'taki merkezî hükümete bağlanmasını kendi çıkarlarına daha uygun görmüştür.

1930'lara gelindiğinde İngiltere'nin temel amacı, (Almanya gibi) Avrupalı güçlere karşı kendisi için daha stratejik hale gelen petrolle ilgili çıkarlarını garantilemek için Kürtlere ilişkin siyasetinde ufak revizyonlar yapmak olmuştur. Irak'ta merkezî otoriteyi daha da güçlendirmeye dayalı bu değişim, 1932 yılında Irak'ın bağımsız olmasından sonraki etnik yapı ile ilgili politikalara doğrudan yansımıştır. Merkezî Irak yönetiminin Kürt bölgelerine karşı artan güvensizliği ve ardından gelen baskı politikaları, 2. Dünya Savaşı yıllarında milliyetçi duyguları daha da alevlendirmiştir. Nihayetinde Ortadoğu'nun yeni bağımsız ülkelerle sınırlarının baştan çizildiği 1946 yılından itibaren Mollo Mustafa Barzani'nin liderliğinde bir silahlı muhalefet doğmuştur.

Kürt azınlık kendi içinde bir bütünlüğe sahip olmadığından bölgedeki yerel dinamikler ve alt etnik faktörler 1964 yılında Celal Talabani öncülüğünde yeni bir bölünmeyi getirmiştir. Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi'ne (KDP) karşı Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), bir yanda rejimle çekişme yaşarken, diğer yanda Kürt azınlık içindeki en önemli gerilim kaynağı haline gelmişlerdir.

Kürt azınlığının maruz kaldığı baskılar ve asimilasyon uygulamaları, Irak'taki Baasçı rejimin karakteriyle doğrudan bağlantılıdır. Bundan dolayı, Irak'taki Baas Partisi ile rekabet halindeki İran ve Suriye rejimleri kendi ülkelerindeki Kürtlere göstermedikleri cömertlik ve hoşgörüyü Irak'ı zayıflatma hedefiyle Irak'taki Kürtlere göstermeye başlamışlardır. Saddam Hüseyin'in iktidara gelişi sürecinde ise Kürtler için daha gergin bir dönem başlamıştır. 1974-75 yıllarında merkezî hükümet ile Barzani peşmergeleri arasında yaşanan çatışmalardan Kürtler adına hiçbir kazanım sağlanamamış, aksine İran ile Irak arasında varılan anlaşma ile 1975'te süreç tamamen Kürt azınlık aleyhine gelişmiştir. Bu tarihten sonra yarım milyonu aşkın kişinin yeri değiştirilmiş ve 500 Kürt köyü boşaltılmıştır.

1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı etnik politikadaki dengeleri de etkilemiştir. Irak'taki baskıcı rejimden bıkmış olan Kürt muhalefetin savaş boyunca İran'a yakın durması, Bağdat'la olan ilişkileri gerilmiş bir ok gibi hızla kontrolden çıkacak bir aşamaya getirmiştir. Türkiye'deki PKK terörünün de bu ülkeden lojistik destek bulması, Kuzey Irak'taki Kürtleri bölgesel gerilimin merkezine oturtmuştur.

Savaş boyunca bulduğu her fırsatta Irak'taki Kürtlere baskısını hissettiren Saddam, asıl hamlesini 1988 yılında İran'la savaşın sona ermesinden sonra gerçekleştirmiştir. Bu tarihte başlayan Enfal Operasyonu, kimyasal silahların da kullanıldığı büyük bir katliama dönüşmüş ve toplamda 200.000'e yakın Kürt sivil öldürülmüştür. Uygulanan bu etnik temizlik Kürt muhalefetini daha da radikalleştirirken, bölgede ABD'nin çok daha aktif olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Saddam Hüseyin'in 1990 yılında işgal ettiği Kuveyt'ten çıkarılması için yapılan operasyondan hemen sonra başlayan Kürt isyanı, bölgeyle ilgili yeni bir gerçekliği gündeme getirmiştir. Batılı ülkelerin 36. paralelin kuzeyini, yani Kürt etnik azınlığının yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak topraklarını Saddam'ın müdahalesine kapatan uçuşa yasak bölge uygulaması, söz konusu bölgede yarı özerk bir yapı ortaya koymuştur. Türkiye'nin de kendi çıkarlarını korumak amacıyla farklı

araçlarla aktif olarak içinde bulunduğu bu süreç, Irak'taki Kürt krizini uluslararası bir sorun haline dönüştürmüştür.

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer gerilim alanı, sağlanan bu özerklik ortamını paylaşmada rakip iki Kürt partisinin kendi aralarında yaşadığı rekabet olmuştur. Barzani ve Talabani grupları, yer yer silahlı çatışmaya dönen iç gerilime ancak Amerika'nın arabuluculuğunda son verebilmiştir.

2003 yılında gelen Irak işgali Kürt özerk yönetiminden tam destek alırken sonrasında kurulan Irak rejimlerinde iç politik gerilimler olsa da Kürt azınlık için etnik nedenlerle ezildikleri dönem sona ermiş görünüyordu. Ancak bu kez gerilim Kerkük'ün statüsüne ilişkin yapılan tartışmalar sonrasında gelmiştir. Irkçı hedefleri olan her yapı gibi kuzey Irak Kürt yönetimi de kendisi dışındaki grupları ezme pahasına genişleme siyaseti izlemiştir. Kendisine nüfuz alanı olarak petrol zengini Kerkük kentini seçen Erbil yönetimi, sadece Bağdat'taki yönetimle değil petrol güzergâhı üzerinde bulunan Türkiye ile de gerilim yaşamıştır. Bu nedenle bölgedeki Türkmen varlığını güçlendirmeye çalışan Türkiye, Kürt yöneticilere kimi zaman sert uyarılarla yön vermeye çalışsa da, ABD'nin tam desteği ile güçlenen yeni Kürt oluşumu konusunda en iyi politikanın Erbil ile uzlaşmak olduğu sonucuna varılmıştır.

Irak'taki iç siyasi sürecin İran nüfuzu altında Bağdat'ta sekteryen bir hükümeti güçlendirmesi Kuzey Irak ile merkezî hükümetin ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Nuri el-Maliki hükümetleri 2010 yılından itibaren baskıcı bir rejim ortaya koyarken, Kürt otonom bölgesi tam bağımsızlığa doğru ciddi adımlar atmaya yönelmiştir.

Bağdat'taki siyasi dengelerde yaşanan bu değişim, Türkiye ile Kuzey Irak Kürtlerini birbirine yaklaştırmış ve iki taraf arasında gerek ekonomik gerekse siyasi iş birliği gelişme sürecine girmiş ve Kerkük gerilimi azalmıştır. Sadece Türkiye ile değil, 2014 yılı sonunda Maliki'nin yerine gelen Başbakan Haydar el-İbadi yönetimi altında Kürt yönetimi ile de yeni bir dönemin temelleri atılırken, petrol ihracından elde edilecek gelirin paylaşımı, peşmerge gücünün Irak ordu birliklerine enteg-

rasyonu ve yarı özerk yapının sınırları gibi birçok hayati konuda daha ılımlı bir dönem başlamıştır.

Dış Güçler ve Kürtler

Irak, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1958 yılına kadar, Anglo-Amerikan politikalara destek veren krallık rejimiyle yönetildiği için Batılılar buradaki merkezî otoriteyi müttefik veya en azından ılımlı bir yönetim olarak görmekteydi. Doğal olarak söz konusu döneme kadar Irak içindeki Kürt meselesi Batı için henüz merkezî otoriteye karşı potansiyel bir unsur olarak değerlendirilmemekteydi. Hatta Bağdat rejimine karşı savaşmak üzere Moskova'dan destek alan Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt muhalefeti (KDP), İngiltere ve ABD için ciddi bir baş ağrısı bile sayılabılırdi.

1958 yılına gelindiğinde sol eğilimli Arap milliyetçisi General Kasım'ın yapmış olduğu askerî darbe, Irak'taki dengeleri tamamen tersine çevirmiştir. İngiltere-ABD ikilisi Kürtlere yakınlaşırken, merkezî hükümet ise Sovyet Bloğu'na yakın durmaya başlamıştır. Bu yakınlığa güvenen Kasım yönetimi, önceki yıllardan Barzani'ye destek veren Moskova'nın baskı yaparak Kürt muhalefetinin Irak hükümeti aleyhine herhangi bir tertip içine girmeyeceği yönünde bir beklenti geliştirmiştir. Ancak bu defa Kürt silahlı hareketi ile ABD'nin yolu birleştiğinden Bağdat'ın bu konuda yapabileceği çok şey kalmamıştır.

Bir yanda ABD tarafından desteklenen İran'daki Pehlevi Hane-danlığı bölgede Washington adına nüfuz savaşı verirken, diğer tarafta Sovyet desteğindeki Irak, Batı'nın bölgesel gündemine karşıtlık rolünü üstlenmiştir. ABD'nin dikkatlerini Irak'taki Kürtlere yoğunlaştırmaya başlaması da bu döneme denk gelmektedir. Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun artmasından rahatsız olan ABD; İran ve İsrail aracılığıyla yardım gönderdiği Kuzey Irak'taki Kürtlerin 1960'lı yılların sonunda ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Sovyet etkisindeki Irak'ı zayıflatma aracı olarak Irak'taki etnik Kürt nüfusunu kullanan ABD yönetimi, 1970'li yılların ilk yarısına kadar bu politikasını devam ettirmiştir.

1975 yılında İran ile Irak arasında imzalanan ve iki ülke arasındaki toprak anlaşmazlıklarıyla birlikte etnik ve mezhebî sıkıntıları da çözmeyi amaçlayan Cezayir Anlaşması, birçok açıdan dönüm noktası olmuştur. Anlaşmaya Irak'taki Sovyet nüfuzunu kıracak bir anlam yükledikleri için destek veren Batılılar, binlerce insanın öldürüleceği, yüz binlercesinin mülteci konumuna düşeceği baskı dönemi boyunca Kürtleri görmezden gelmiş, onlara iltica hakkı dahi vermemiştir.

İran'ın 1979 yılından sonra ABD'nin bölgedeki çıkarları için öncelikli tehdit haline gelmesi üzerine, Irak'ın güçlendirilmesi zorunluluğu daha bir önem kazanmıştır. Batı, bu dönemde Kürtlerin Bağdat hükümeti için herhangi bir tehdit oluşturmasına izin verme niyetinde olmadığından Kürtlerin 1980'li yıllar boyunca baskı altında tutulmalarına göz yummuştur. Ancak İran-Irak Savaşı'nın bittiği 1988 yılından sonra, Sovyetler Birliği'nin Kürtlerin hamiliğini üstlenerek bölgeye nüfuz etmesinden kaygı duyan Batılı ülkeler, politik bir kart olarak yeniden Kürt haklarını sahiplenme gereğini hissetmiş ve bölgesel dengeleri etkilemek için bu kartı uzun yıllar bir daha bırakmamak üzere yoğun biçimde kullanmaya başlamıştır. Bu politikalarını şekillendirirken, başlarda Bağdat'taki merkezî hükümetle arayışı bozacak girişimlerin sınırlarını koruyan Batılı ülkeler, 1988 yılında yapılan Halepçe Katliamı'nı dahi ancak sembolik birkaç kınama cümlesi ile geçiştirmişlerdir.

1990 yılında Kuveyt'in işgal edilmesi, başka bir dönüm noktası olmuştur. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'ten çıkarılması sonrasında Irak'ın istikrarlaştırılması sürecinde Kürt gruplar araçsallaştırılarak Batı'nın yoğun ilgisine maruz kalmıştır. Washington, 1991 yılındaki Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'taki Kürt bölgelerini Bağdat'taki rejimin denetiminden çıkararak -oluşturduğu siyasal boşluk ortamıyla- özerk bir Kürt devletine kapı aralamıştır. Söz konusu otorite boşluğunda Kürt etnik yapısının güçlenmesi sadece Irak'taki rejim için değil, tüm çevre ülkeler için endişe kaynağı olmuştur.

2003 yılında Saddam rejiminin yıkılması sürecinde uluslararası koalisyonla destek veren Kürt

gruplar, Saddam sonrası merkezî yönetimin oluşmasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Kürtlerin haddinden fazla güçlenmesini önlemek isteyen veya en azından aradaki dengenin bozulmasından hoşlanmayan bölgesel güçler de kendilerine yakın hissettikleri diğer etnik ve mezhebî unsurları kullanarak Bağdat'taki siyasi pazarlıklara dâhil olmaya çalışmıştır.

Etnik çekişmede Iraklı Kürtlerle komşu ülkelerin ilişkileri tarihsel süreçte her zaman inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Örneğin Suriye'nin Irak'taki Kürtlere ilgisi 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Suriye Baası'nın 1963 yılında ikiye bölünmesinden sonra, diğer grubun Irak'a sürülmesiyle Irak ile Suriye arasında şiddetlenen rekabette, her iki ülke de birbirlerini yıpratma konusunda diğerinin sınırları içindeki etnik unsurları bulunmaz bir fırsat olarak görmüştür. Bu konuda seçenekleri Irak'a göre her zaman daha sınırlı kalan Suriye'nin Irak Kürtleri konusundaki manevra alanı 1980'li yıllarda genişlemiştir. Bu gecikmede, Kürtlerin güçlü bir aktör olarak gördükleri ABD'ye yakın durmaları ve Sovyet müttefikleri Suriye yönetimine soğuk bakmaları önemli rol oynamıştır. Ancak tüm komşu ülkeler gibi, Kürtler konusunda Suriye'nin politikaları da Irak'ta otoritenin zayıfladığı 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra pratik uygulamalara dönüşmüştür.

1979 yılındaki İran Devrimi'nden sonra Tahran yönetimiyle büyük bir yakınlaşma içine giren Suriye, rakip Baas yönetimindeki Irak'ı zayıflatmak için Irak muhalif gruplarına kapısını açmıştır. (Birçok Kürt grubu ve yapılanması ile birlikte Türkiye'den PKK terör örgütü de Suriye içinde yer bulan örgütlerden biriydi.) Bu dönemden sonra Tahran ve Şam yönetimleri âdeta Irak'taki Kürtlerin hamiliğine soyunarak, Kürtleri Saddam Hüseyin yönetimine karşı bir güç olarak desteklemişlerdir.

Ancak kendisi de kalabalık bir Kürt nüfusa sahip olan Suriye, bu hamilik rolünü dengeli tutarak, 1991 yılından sonra Kuzey Irak'ta yaşanan de facto bağımsızlık sürecine kuşkuyla bakmıştır. Özellikle 1992 yılında yapılan Kuzey Irak Parlamentosu seçimleri bütün bölge ülkeleri gibi Suriye'de de derin bir kuşkuyla karşılanmıştır. Bu

seçimlerin ileride kurulacak olan Kürt devletinin ilk nüvesi olmasından kaygı duyan Suriye, bu gelişmeyle kendi ülkesindeki %10 Kürt azınlığın da benzer taleplerle ortaya çıkmasından endişe etmiştir. Suriye yönetimi, Kuzey Irak'ta çatışan Kürt grupları arasında 1995 yılı sonbaharında Dublin'de yapılan görüşmelerin başarısızlığa uğramasından sonra atağa geçerek bölgedeki barış sürecinin şekillenmesi yolunda anahtar ülke olmaya dönük bir hamle yapmıştır. Sorunun bölgesel bir mesele olmaktan çıkarak bu şekilde uluslararasılaştırılmasına muhalefet eden Şam yönetimi, Kuzey Irak'ta Amerikan izi taşıyan bir anlaşmaya karşı tetikte olmuştur.

Dublin'deki görüşmelerden hemen sonra PKK ve KDP arasında artmaya başlayan çatışmaların asıl sebebi, Irak'taki iki büyük Kürt grubu olan KDP ve KYB'nin anlaşmasından rahatsız olan Suriye'nin KDP lideri Mesut Barzani'ye gözdağı vermek için PKK'yı kullanmasından başka bir şey değildir. Türkiye'nin su kartına karşı o sıralarda PKK'yı yedekte tutarak bu örgüte lojistik destek sağlayan Suriye, aynı örgütü bu kez başka bir Kürt grubuna karşı kullanmıştır. Suriye, bir yandan Kuzey Irak'ta güçlü bir Kürt oluşumunu engellemeye çalışırken, bir yandan da Irak'tan bağımsız biçimde ABD tarafından başı çekilen Kürt Barış Sürecini aynı yolla sabote etmeyi planlamıştır.

Nisan 1996 tarihinde Ahmet Çelebi liderliğindeki Irak Ulusal Kongresi'ni oluşturan Kürt gruplarını iki günlük toplantıda Şam'da bir araya getiren Suriye yönetimi, Saddam Hüseyin rejimini devirmeye yönelik stratejilerde rolünü daha da belirginleştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar farklı eğilimlerdeki gruplar bu amaç etrafında birleşiyor görünse de aralarındaki farklar ve eski rekabetler, ortak bir zemin üzerinde anlaşmalarına imkân bırakmamıştır. Suriye'nin böyle bir toplantıya ev sahipliği yapması, sürecin başarısız olmasında doğrudan etkili olmasa da Şam yönetiminin Kürt politikalarında Batı'nın elini zayıflatabilecek bir ehliyetle olmadığını açık bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Zira bu dönemde Şam'ın amacı, Kürtler arası bir barış veya merkezî hükümet ile Kürtler arasında bir arabuluculuktan ziyade, bu etnik grupları bölgesel pazarlıkların bir kozu haline getirmekten başka bir şey değildir.

Şam yönetimi Irak konusunda etnik unsurları kullanarak sağlayacağı böylesi bir inisiyatif ile Ortadoğu barış sürecinde daha avantajlı konuma geçmeyi dahi planlamıştır. Zira, bölgesel sorunlarda ve özellikle de İsrail için potansiyel bir tehdit oluşturan Irak konusunda daha aktif ve söz sahibi bir Suriye, İsrail karşısında kendini çok daha rahat hissedebilirdi.

O sıralarda Türkiye; İran ve Suriye'ye yakın duran Celal Talabani'nin bu ülkelerin görüşlerine karşı çıkamayacağını bildiğinden olsa gerek, Barzani'ye ağırlık vererek PKK'ya karşı denge kurmaya çalışmıştır. Ancak süreç içinde açıkça görüleceği üzere, nihai şekillenmede bu hamlelerin hiçbiri tutmamıştır. Devletler arası çekişmelerden kendi grupları lehine bir fayda çıkarmayı amaçlayan Kürt liderler hedeflerine ulaşamadığı gibi, bunlar üzerine hesaplarını yapan bölgesel güçler de umduğunu bulamamıştır. Bütün bu etnik kargaşa içinde değişmeyen tek şey ise sivil halkın mağdur edilmesi olmuştur. 1998 yılından itibaren Irak Kürtleri üzerindeki nüfuzunu yitirmeye başlayan Şam yönetimi, 2003'teki Irak işgalinden sonra bu konumunu tamamen kaybetmiştir. Türkiye ise bunun tam aksine, bölgedeki Kürt yapılanması ile daha yakın bir temas süreci başlatarak, en azından ekonomik anlamda, nüfuzunu pekiştirmiştir. Siyasi anlamda Kürt özerkliğini yok etmek yerine birlikte inşa etmek ve Türkiye'nin nüfuz alanı içine sokmak gibi bir strateji uygulayan Ankara, komşularla sıfır sorun politikasını en başarılı biçimde Erbil ile kurmuştur.

Yeniden yapılanan Irak'ta, 2006'dan itibaren dozunu arttıran iç savaş sürecinde Suriye, daha çok orta ve güney Irak ile ilgili hale gelmiş ve Kürt bölgeleriyle ilişkileri geri planda kalmıştır. Bununla birlikte İran, sadece mezhebî argümanlar üzerinden değil, Kürt gruplar üzerinden de Irak'taki çekişmeye dâhil olmaya çalışmıştır.

1922'den itibaren İsmail Simko liderliğinde ayaklanan Kürtlerle mücadele eden Pehlevi Hanedanlığı idaresindeki İran, 2. Dünya Savaşı'na kadar kendi ülkesindeki Kürtler üzerinde kontrolü elinde tutmayı başarmıştır.

2. Dünya Savaşı'nda İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgale uğramasıyla birlikte Mahabad'da kendi cumhuriyetlerini ilan eden Kürtler, 11 ay süren bağımsızlıklarından sonra, bölgeye giren İran ordusuna yenilerek geri adım atmak zorunda kalmıştır. İran yönetimi de tıpkı diğer bölge ülkeleri gibi kendi ülkesinde yaşayan Kürt azınlığı büyük tehlike olarak görüp Kürt hareketleriyle mücadeleyi sürdürürken, komşu ülkelerdeki Kürt azınlıklarla yakından ilgilenmeyi de ihmal etmemiştir. İran'ın Kürt gruplarla münasebetleri kimi zaman çatışma kimi zaman da bir hamî görüntüsü içinde günümüze kadar sürmüştür. Hatta 1964 yılında Mustafa Barzani ile Celal Talabani arasında patlak veren uyuşmazlık, dönemin İran istihbarat servisi SAVAK tarafından çözümlenmiş ve taraflar barıştırılmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra sıkı bir ABD müttefiki olan İran, 1958'den itibaren Sovyet nüfuzunun bölgeye giriş kapısı olmaya başlayan Irak'ı zayıflatmak ve kendi iç sorunlarıyla meşgul etmek için Kuzey Irak'taki Kürtlerle yakından ilgilenmiştir. Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun artmasından rahatsız olan Amerikan yönetimi de İran'ı teşvik ederek Tahran yönetimi üzerinden Kuzey Irak'taki Kürtlerin 1960'lı yılların sonunda ayaklanmasına zemin hazırlamıştır.

1975 yılında İran ile Irak arasında imzalanan Cezayir Anlaşması, bu destek politikasının sona erdiğini göstermiştir. Irak'ın Humeyni liderliğindeki muhalifleri sınır dışı etmesi karşılığında Tahran yönetimi de Kürtlere desteğini kesmeyi kabul etmiştir. Bu tarihten sonra Kürtlere sırtını dönen İran yönetimi, kısa bir süre öncesine kadar müttefiki olarak kullandığı Barzani'ye bağlı birçok gücün Irak tarafından yok edilmesine göz yummuştur.

1979 yılında İran'da vuku bulan İslam Devrimi'nden sonra ülke içinde oluşan otorite zafiyeti ve hemen ardından başlayan İran-Irak Savaşı sırasında, Irak'taki Kürtler bu defa İran içindeki Kürtlere karşı kullanılmıştır. Barzani liderliğindeki KDP güçleri İran yönetimince âdeta paralı asker gibi görülmüş ve İran Kürtlerinin bastırılmasında kullanılmıştır. İran, Irak'la yürüttüğü sekiz yıllık savaş süresince Kuzey Irak'taki

Kürt grupları ayaklanmaya teşvik ederek merkezî otoriteye kuzeyden tehdit oluşturmaya çalışmıştır. İran'daki devrimden sonra politika değişikliğine giden Batılılar da Irak'taki merkezî otoritenin güçlendirilmesi amacıyla Kürtlere biraz daha mesafeli durmayı tercih etmiştir. Bu dönemde Kürtlerin ağabeyliği rolü, Tahran ve Şam yönetimlerine kalmış gibi görünse de süreç içerisinde bu iki ülkenin niyetinin ağabeylikten daha çok, Saddam Hüseyin yönetimine karşı Kürt grupları bir pazarlık kozu ve savaş aracı olarak kullanmaktan başka bir amaç gütmeye başladığı anlaşılmıştır.

İran yönetimi bu müdahalelerinden birinde, Ekim 1995'te, Ayetullah Muhammed Bakr el-Hâkim komutasındaki Bedir Tugaylarını Talabani'nin denetimindeki Süleymaniye'den Kuzey Irak'a sokmuştur. Bununla, taktiksel hedeflerinden ziyade, İslam Devrimi sonrası ABD ile yaşanan hesaplaşmayı farklı coğrafyalara taşıma kapasitesini ispatlamak gibi stratejik bir hedef gütmüştür.

ABD'nin 1995 Eylül'ünde başlattığı Kuzey Irak Barış Süreci'nden rahatsız olan İran, Bedir Tugayları'nın müdahalesinden bir süre önce de Kürt grupları Tahran'da bir araya getirip anlaşma imzalatmayı başarmıştır. İran'ın hazırladığı anlaşmada Talabani ve Barzani arasında ateşkes, gümrük gelirlerinin ortak paylaşımı ve bazı bölgelerin silahsızlandırılması gibi koşullar yer almıştır. O dönemde Talabani'nin İran'a yakınlaşarak Batı'ya şantaj yapmaya çalıştığı ve uzun süredir kesilen Batı maddi desteğini yeniden kazanmayı hedeflediği açıktır. Bedir Tugayları'nın müdahalesine imkân tanımakla Talabani'nin aynı zamanda, rakibi KDP'ye ve bölgenin diğer aktörleri Türkiye ve Suriye'ye karşı da pazarlık payını artırmayı amaçladığı hiç uzak bir ihtimal değildir.

İran'ın Irak Kürdistanı'ndaki girişimlerinden rahatsız olan ABD yönetimi de kendi anlaşma taslağını alelacele hazırlayarak Kürt liderlere göndermiş ve inisiyatifi İran'a kaptırmamak için Kürt liderlere "Hangi tarafta olduğunuza karar verin." ultimatou vermiştir.

İran ve ABD arasında gidip gelen Kürt grupları, ülkeler arasındaki çekişmelerden kendilerine fayda devşirmek amacıyla ortamı en uygun bir

şekilde değerlendirmeye çalışsalar da kimi zaman bölgesel hesaplaşmaların edilgen aktörü olmaktan öteye gidememişlerdir.

1990'lı yıllarda Kürt bölgelerinde hesabı olan her ülke, kendi barış anlaşmasını dayatmıştır. ABD "Dublin süreci", Türkiye, "Ankara süreci", Suriye yönetimi "Şam Buluşması", İran yönetimi ise "Tahran Anlaşması" ile her birinin adı barışla anılan, ama içeriğinde söz konusu ülkelerin ulusal çıkarlarını önceleyen anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar bölgesel barışa katkı sağlamadığı gibi etnik temelli siyasal hesapların ironik sonuçlarının nerelere vardığını da göstermiştir.

Irak'taki Saddam rejiminin 2003 yılı Mart ayında devrilmesinden sonra, İran'ın Kürt gruplarla ilişkileri eksen değiştirmiş ve Bağdat'taki hükümeti güçlendirme amacıyla merkezî entegrasyonu önceleyen bir rota izlemiştir. Ancak bu kez çok çelişik ve karmaşık bir politik entegrasyon dönemine girilmiştir.

Irak'ta yeni dönem Kürt politikaları, merkezî hükümete tam entegrasyon ile yerel özerkliği koruma güdülerinde arasında bir yerde durmaktadır. Kuzey Irak'ta belirli bir bölgeye yerleşmiş bulunan Kürt topluluğunun bu homojen yapısı, onları Irak'ın bir parçası olmakta zorlamaktadır. Coğrafi olarak aynı bölgeyi paylaşma dışında Irak'taki diğer etnik ve mezhebî unsurlarla ortak kader birliği hissetmelerini sağlayacak hemen hiçbir unsur bulunmayan Kürt etnisitesi, orta veya uzun vadede kendilerine tam bağımsızlık getirecek ilk fırsatı kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Buna karşın, çevre ülkelerin güvenlik refleksi, o günü geciktirmek veya mümkünse hiç gelmemesini sağlamak üzerine siyaset üretecektir.

Bu çelişik durum, Irak Kürtlerinin statüsüne ilişkin tartışmaları geleceğe taşıyacaktır. Bir yanda merkezdeki Bağdat hükümetleri, öbür yanda diğer Kürt unsurların bulunduğu komşu ülkeler, Kürtlerin yerel bağımlılığını ifade etmektedir. Bunların yanı sıra, Batı'daki diasporanın etkisi ve kurulan ilişkiler, bölgesel yönetimin önceliklerini etkileyen uluslararası bağımlılıklarını oluşturmaktadır. Irak'ı kucaklayacak veya bütün Irak halkları tarafından benimsenecek bir sosyal

realitesi bulunmayan Kürtlerin, sahip oldukları avantajlı konumu garanti altına alacak en önemli aracı, büyük bir petrol kaynağını ellerinde bulunduruyor olmalarıdır. Ancak bu kaynağın avantaja dönüşmesi hem Türkiye ile iyi ilişkilere hem de Türkiye'nin büyük önem verdiği Türkmenlerle ilişkilere bağlı görünmektedir.

Türkmenler

Irak'taki etnik unsurlara dayalı gerilim ve çatışmalarda Türkmen azınlık önemli bir aktör olmuştur. Ülke nüfusu içindeki oranları %9'lara varan Türkmenler yoğun olarak kuzeyde Musul, Kerkük, Erbil, Telafer, Diyala ve Bağdat'ta yaşamaktadır. Nüfusları diğer etnik unsurlara oranla az olsa da onları stratejik kılan temel noktalar, Türkmen bölgelerinin genellikle ülkenin en zengin petrol alanlarında bulunması ve Türkiye'nin bölgesel bir aktör olarak bu gruplar üzerinde etkin olduğu gerçeğidir.

1. Dünya Savaşı ile birlikte petrol yataklarının bulunduğu bölgeleri kendi denetimlerinde tutmakta kararlı olan İngilizler, Osmanlı'nın mirasçısı olan Ankara Hükümeti'ni bölgeden uzaklaştırmak için Musul, Erbil ve Kerkük'ü Lozan görüşmelerinin dışında tutmayı başarmıştır. Daha sonra yapılan Haliç Konferansları'nda da soruna çözüm bulunamayınca Milletler Cemiyeti devreye sokularak İngiltere'nin istediği kararların çıkartılması sağlanmıştır. 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile Musul bölgesi İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmış ve bu tarihten itibaren bölgeyle Ankara arasında başlayan uzaklaşma 1936 yılından sonra bölgedeki Türkmenlere yönelik baskıların artmasına yol açmıştır.

Bu ayrışmadan sonra da bölgedeki Türkmen varlığı İngilizleri tedirgin etmeye devam etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın ardından Irak'la birlikte Batı bloğunun üyesi olan Türkiye, 1955 yılındaki Bağdat Paketi'nde olduğu gibi, Bağdat yönetimi ile ilişkilere daha büyük öncelik vermeye başlamıştır. Bu önceliklerden ötürü 1947, 1959 ve 1979 yıllarında yaşanan kitlesel katliamlara rağmen Irak Türkmenleri Ankara'nın yakın ilgisine mazhar olamamıştır.

1958 General Kasım darbesinden sonra kültürel anlamda bazı haklar verilmekle birlikte Türkmenlere uygulanan baskı ve sindirme politikalarında köklü bir değişim yaşanmamıştır. Türkmenler o dönemde de Türkiye'nin dış politik gündeminde üst sıralarda yer almamıştır. 1979 yılında Saddam'ın yönetime gelmesiyle birlikte yeniden başlayan büyük baskı sürecinde Türkiye, Irak'la yapılan ne ikili ne de bölgesel görüşmelerde bu konuyu bir pazarlık unsuru olarak gündeme getirmiştir. Türkiye'nin bu kayıtsızlığı, Türkmenlerin kendilerinden öte genel olarak Ortadoğu politikaları ve Arap devletlerinin içişlerine karışmama geleneği ile yakından ilgilidir. Gerekli durumlarda sadece insani rol oynayan Türkiye, genel politikalara ya dâhil olmamış ya da Bağdat Pakti'nda olduğu gibi Batı'nın bir müttefiki olarak işin içine girmeyi tercih etmiştir. Bu edilgen siyaset sınır bölgelerindeki Türkmenlerle hiçbir bağlantı kurulmadığı veya Türkiye'nin onlara etki etmediği anlamına gelmemekle birlikte, Türkiye siyasetinde bölgesel bir güç olarak Türkmenlerin haklarını ön plana alan aktif bir dış politika uygulamasından da 1990'lara kadar söz edilemez.

1980'lerin ortalarından itibaren artmaya başlayan şiddet olayları ve 1988 yılından sonra Saddam'ın Kuzey Irak'a saldırması üzerine, sınırlarına büyük bir göç yaşayan Türkiye, bölgeyle yakından ilgilenmeye başladığında Kuzey Irak'ta yaşayan Türkmenlerin durumu da gündemin üst sıralarına çıkmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünü savunan Ankara, bu bütünlüğe zarar verecek her türlü faaliyete karşı olduğunu açıklarken, bölgeye yönelik tüm politikalarında söz konusu tezi savunmuştur. Kuzey Irak'taki sorunun çözümünde başlarda etnik gruplara fazla itibar etmeyen Ankara, dönemin başbakanı Turgut Özal'ın Kürt liderlerle bizzat yaptığı görüşmeler sonucu, önemli bir politika değişikliğine gitmiştir. Türkiye'ye yönelen şiddet ve terörün gücünü zayıflatmak için Kürt cephesini parçalamayı amaçlayan Özal, Irak konusunda aktifleşen dış politikaya rağmen çok da işlevsel olmadığı için Türkmenler üzerine büyük projeler inşa etmemiştir.

Ancak 1990'lı yıllarda artış gösteren bölgedeki siyasi çekişmede her ülkenin bir grubu kullanma

stratejisine Türkiye de ayak uydurmakta gecikmemiş ve Türkmenlerin sorunlarına daha yakından eğilme politikalarını hayata geçirmiştir. Zira o güne kadar silahlı bir muhalefet yapmamış bulunan Türkmenler, Ankara için en ideal grup olarak görülmüştür. Gerek etnik gerekse tarihî bağlar nedeniyle Türkiye'den ayrı düşünülemeyecek olan Türkmenler, Körfez Savaşı'ndan sonraki çekişmelerde Ankara için önemi her geçen gün artan bir unsur olmaya başlamıştır. Kuzey Irak konusunda yapılan her görüşmede Türkmenleri de masaya getiren Türkiye, bundan sonra soydaşları için daha talepkâr olmuştur. Türkiye'nin ilgisinden hoşnut olan Türkmenler de buna sıcak baktıklarını daha sonraki politikaları ile göstermişlerdir. Türkiye'ye danışmadan hemen hiçbir karar almayan Türkmen liderler, Kuzey Irak ile Ankara arasında mekik dokumaya başlamışlardır. Ancak bu kez de farklı bir sorun ortaya çıkmış ve Türkmenleri kimin temsil edeceği tartışması baş göstermiştir. Kendi aralarında yarı yarıya Şii ve Sünni olarak bölünmüş olan Iraklı Türkmenler, daha alt katmanlarda da çok sayıda parti, grup veya aşiret olarak parçalanmış durumdadır. Dönem dönem bu grupları bir cephe altında toplama çabaları olsa da bu çabalar uzun ömürlü olamamıştır.

Irak'taki Türkmenlerin kendi ülkelerinde Türkiye paralelinde politika üretmelerine en güzel örnek olarak 1992 Kuzey Irak seçimleri gösterilebilir. Bu dönemde Irak Ulusal Türkmen Partisi (IUTP) 1992 yılındaki seçimlere katılmama kararı almıştır. Seçime katılmak, "Kürdistan'ı resmen tanımak" anlamına gelebileceği gibi, Türkmenlerin de bunun bir parçası olduğunun kabul edilmesi şeklinde algılanabileceği endişesi söz konusu olmuştur. IUTP Başkanı Muzaffer Aslan, partisinin Irak'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokan bir seçime katılmayacağını açıklamıştır. IUTP'nin merkezinin Ankara'ya alınmasıyla bu sözlerin Türkiye'nin de kaygılarını yansıtmakta olduğu düşünülmüştür.

1995 yılında kurulan Irak Türkmen Cephesi, neredeyse tümüyle Ankara'nın talimatları ile hareket ederek bölgesel Kürt yönetimi ile büyük bir çekişme içine girmiştir. Hatta bu gerilim 2000'li yılların başında küçük çaplı çatışma-

lara neden olmuştur. Irak'ın federal yapılara bölünmesine karşı çıkan Türkmen Cephesi'ne karşı KDP'nin, Kürt özerk yönetimini savunan yeni bir Türkmen yapılanmasına gitmesi, Türkmen topluluğu bölen bir etki yapmıştır. Böylece İran'ın Şii Türkmenleri, Türkiye'nin Türkmenleri ve Kürtlerin Türkmenleri olmak üzere Irak içinde üç farklı eğilimde Türk hareketi var olmaya başlamıştır.

2003 yılındaki savaş ve hemen ardından gelen ABD işgali ile birlikte Kuzey Irak bölgesinin Kürt denetimine girişinde görülen hızlanma, Ankara'yı ciddi anlamda kaygılandırmıştır. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasındaki yapılanmada inisiyatifi elinden kaybeden Türkiye, bölgeye müdahale konusunda iki argümanı sürekli ön plana çıkarmaktadır: terör ve Türkmenlerin güvenliği. Bağdat'taki merkezî hükümette ve Kuzey Irak'taki yerel parlamentolarda temsil edilen Türkmenler, etnik çıkarlarını koruyacak bir siyasal etkinliği Ankara'nın desteği olmaksızın sürdürebilecek gibi görünmemektedir.

Amerikan işgali sonrası yeniden yapılanma sürecinde Kerkük'ün statüsünde ortaya çıkan çekişme, Kürt bölgesel yönetimi ile Türkiye'yi bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. Saddam döneminin Araplaştırma politikaları kapanmışken, Kürt yönetiminin Kerkük kentini Kürtleştirme siyaseti Türkmen azınlıkla arada ciddi bir gerilime neden olmuştur. Türkiye'nin merkezî Irak hükümetinin elini Kerkük'te güçlendirme siyaseti çok da başarılı olamamıştır. Petrol gelirlerini paylaşma konusunda Bağdat ile Erbil yönetimleri anlaşma yoluna giderken, Türkmenlerin bu kentteki varlığı neredeyse inkâr edilmeye başlanmıştır. Irak'ta Nuri el-Maliki gibi etnik politikalarıyla toplumu ayırıştırın Şii siyasetçilerin 2010-2014 yılları arasında oluşturduğu kaotik ortam, güç dengelerinin hızlı değişimini getirmiştir. Maliki'nin demir yumruk uygulamaları ile at başı giden Şiileştirme siyaseti bir yanda büyük bir Sünni kitleyi yaban-

cılaştırırken, öte yanda Türkmenleri merkezden biraz daha uzaklaştırmıştır.

Kuzeydeki nüfuz alanlarında siyasi ve askerî varlığını pekiştiren Kürtler, özellikle petrol bölgeleri konusunda her türlü oldubittiye hazır bir atmosfer oluşturmuştur. Türkmenlerin yaşadığı Kerkük petrollerinin uluslararası pazarlara satışı konusunda Bağdat ile yaşanan anlaşmazlık doğrudan Türkiye'nin ilgi alanına girdiğinden Türkmenlerin merkezinde olduğu yeni bir gerilim ortamı yaratmıştır.

2014 yılı ortalarına gelindiğinde Irak'ta üç başlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bir yanda Maliki hükümetinin Bağdat dışına hükmedemeyen otoritesi, diğer yanda Sünni bölgelerde giderek mayalanmaya başlayan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün yıkıcı gücü ve kuzeyde Kürtlerin özerk yapılanması. Bu askerî ve siyasi rekabet içinde İŞİD'in diğer nüfuz alanlarına hamlesi, büyük bir iç savaş senaryosunu daha hayata geçirmiştir. Kısa sürede Sünni bölgeleri ele geçiren İŞİD, Türkmenlere ait çok sayıda köyü işgal etmiştir. İŞİD'e karşı başlatılan uluslararası operasyon, geride yeni bir gerilim ortamı bırakarak etnik grupları birbirine daha düşmanca bir atmosfere sokmuştur.

Yeni dönemde Türkmenlerin Irak siyasetine etkileri yine Türkiye ile ilişkilerine dayalı olarak gelişecek görünmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi ve merkezî Bağdat yönetimi üzerindeki etkisi, Türkmenlerin bu ülkedeki konumunu doğrudan etkileyecektir. Türkmenlerin en az yarısının Şii olması, topluluk üzerinde İran nüfuzunu kolaylaştırmaktadır. Türkiye ve İran arasında bölünmeleri yetmezmiş gibi, bir de iç politikada kendi aralarında çekişme halinde bulunan onlarca grup, Türkmen etnisitesinin siyasal varlığını zayıflatmaktadır. Sahip oldukları sosyal taban görece geniş sayılsa da bunların Kürt gruplar kadar entegre hareket edememesi, Türkmenlerin güçlü bir siyasi aktör olmalarının önünde büyük bir engeldir.